

NOSZKÓ-HORVÁTH MIHÁLY

A II. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ INTERNÁLÁS ÉS KITELEPÍTÉS A MAGYAR KÁRPÓTLÁSI CÉLÚ JOGSZABÁLYOK TÜKRÉBEN, ÉS A KAPCSOLÓDÓ KÁRPÓTLÁSI IRATOK

BEVEZETÉS

Ha a politikai okból elrendelt szabadságkorlátozások közül az internálás vagy a kitelepítés fogalmával szeretnénk megismerkedni, bőséges szakirodalom¹ áll a rendelkezésünkre. Az internálás mindegyik meghatározásában szerepelnek a következő fogalmi elemek: politikai okból elrendelt szabadságkorlátozás, amelyet vagy bírósági eljárás, de inkább azt nélkülöző közigazgatási (rendőrhatósági) hatóság határozata alapján hajtanak végre, rendőrhatósági őrizet melletti zárt, táborszerű fogvatartás, amelynek során az internálással sújtott személy nem folytathatta polgári foglalkozását, ingatlan vagyonát pedig elkobozták vagy zár alá vették, ingó vagyonának csak töredéke maradhat nála. Kitelepítés esetén az egyes szakirodalmi forrásokban található meghatározások közös fogalmi elemei pedig a következők: politikai okból a lakóhely erőszakos elhagyására kényszerítés, kényszerlakhely kijelölés, rendőrhatósági felügyelet alá helyezés, vagyoneklobzás, családtagok együttes büntetése.

Mindegyik szabadságkorlátozást már az 1945 előtti joggyakorlatban is alkalmazták, de igazán a II. világháborút követően, a kommunista diktatúra idején lett híres, hírhedt. Közös pont az internálás és a kitelepítés között még az, hogy olyan politikai okból elrendelt szabadságkorlátozásoknak tekintette a jogalkotó a rendszerváltoztatást követően, amelyek miatt mindenképp szükséges az erkölcsi és anyagi rehabilitáció. Tanulmányom célja nem a hivatkozott sérelmek történelmi részleteinek ismeretése, hiszen ezt már sokan megtették előttem, hanem az, hogy megismerhetőek

¹ Az internálás és a kitelepítés intézményével foglalkozó szakirodalom szerencsére nagyszámú. Jelen tanulmány készítésekor az alábbiakat használtam fel: ZINNER Tibor: Háborús bűnösök pereit: Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások 1945–49. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 118–140. – BANK Barbara: *Recsk: a magyar internálótáborok története 1945–1953*. Budapest, Szépműves Könyvek, 2017. – BANK Barbara – GYARMATI György – PALASIK Mária: „Állami titok”: *internáló és kényszermunkatáborok Magyarországon, 1945–1953*. Budapest, L’Harmattan, 2012. – *Telepessors*. Szerk. SAAD József. Budapest, Gondolat, 2004. – HANTÓ Zsuzsa: *Kitiltott családok*. Budapest, Magyar Ház, 2009.

legyenek az e szabadságelvonások miatti kárpótlási célú eljárások lényegi elemei és a kárpótlási folyamat során keletkezett iratanyag főbb jellemzői.

A tanulmány témájának megválasztásakor figyelembe vettem, hogy 2020-ban volt a 70. évfordulója annak, hogy a recski tábor „megnyitotta kapuit”, illetve 70 éve kezdődtek meg az elhurcolások a hortobágyi kényszermunkatáborokba. Úgy gondolom, hogy ezen évfordulók is időszerűvé teszik, hogy a témát jobban, új oldalról megismerhessük.

A KÁRPÓTLÁSRA VONATKOZÓ ÁLTALÁNOS JOGELVEK

A jogalkotó a legjobb szándéka ellenére sem tudott minden múltbeli sérelem esetén kárpótlást megállapítani, határt kellett tehát húzni, hogy kinek a részére, milyen sérelem miatt és mekkora kárpótlást juttat. E munkája során a jogalkotót nem segítette sok nemzetközi példa, számos esetben egyedi, az ország sajátosságaira szabott megoldások kellettek. A jogalkotó tisztában volt határaival, de szükséges volt, hogy egy a politikától független szakmai fórum is kimondja és irányt szabjon a jogalkotásnak, jogalkalmazásnak. Ez az intézmény az Alkotmánybíróság volt, amely a személyi kárpótlás témakörében összefoglalóan először az 1/1995. (II. 8.) határozatával foglalt állást, ebben a döntésében fektette le a személyi sérelmek miatti kárpótlási jogintézmények alkotmányos alapelveit.

E tanulmány szempontjából a legfontosabb megállapítások az 1/1995. (II. 8.) AB-határozatból:

- a személyi sérelemkőzés körében történő kárpótlási jogalkotás a *méltányosságon* alapszik, vagyis az állam bizonyos alkotmányos keretek között maga dönti el, hogy milyen sérelmek miatt és kinek a részére nyújt lehetőséget kárpótlásra, ez alanyi jogon senkinek sem jár (ex gratia jogalkotás); a jogosulti körök közötti különbségtétel önmagában nem alkotmányellenes, csak az követelhető meg, hogy *megkülönböztetésnek ésszerű oka legyen*, azaz ne minősüljön önkényesnek,
- az *ország teherbíró képessége határt szab* a kárpótlásra jogosultak körének és a kárpótlás összegének meghatározásakor.

AZ INTERNÁLÁS ÉS KITELEPÍTÉS, VALAMINT A HOZZÁJUK KAPCSOLHATÓ SZABADSÁGKORLÁTOZÁSOK A KÁRPÓTLÁSI CÉLÚ JOGSZABÁLYOKBAN

Jelen tanulmány tárgyát képező sérelmek miatt különböző jogszabályok alapján, egyidejűleg akár több kárpótlási célú juttatásra (kárpótlásra és más szociális jellegű ellátásokra) is jogosultságot lehetett szerezni, részletezve:

- *kárpótlás járhatott* az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló *1992. évi XXXII. törvény* alapján;
- *politikai rehabilitációs nyugdíj vagy szociálisellátás-kiegészítés* igényelhető az 1945 és 1963 között törvénytörő módon elítéltek, az 1956-os forradalommal és szabadságharcával összefüggésben elítéltek, valamint a korábbi nyugdíjszökkentés megszüntetéséről, továbbá az egyes személyes szabadságot korlátozó intézkedések hatálya alatt állt személyek társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről szóló *93/1990. (XI. 21.) Korm. rendelet* alapján;
- *nemzeti gondozási díj* iránti kérelmet lehetett benyújtani a nemzeti gondozási díjról szóló *1992. évi LII. törvény* alapján;
- *szociális jellegű juttatást* lehet igényelni az egyes, tartós időtartamú szabadságelvonást elszenvedettek részére járó juttatásról szóló *267/2000. (XII. 26.) Korm. rendelet* alapján.

Az egyes ellátásokhoz kapcsolódó szabályozások között sok a hasonlóság, de ugyanakkor sok különbözőség is van, hiszen a jogalkotó szándéka eltérő volt az egyes ellátási formák szabályozásakor. Mindenképp hasonlóság, hogy az elszenvedett politikai célú szabadsághatározások (jelen tanulmány szempontjából kiemelendő, hogy az internálás, a kitelepítés is ide sorolandó) miatt jártak/járnak a juttatások, különbözőség viszont, amíg a kárpótlás esetén alapesetként a szabadsághatározás ténye is elegendő volt a pozitív döntéshez a többi esetben bizonyos „többletelemelek” is kelletek. Ezek a bizonyos *többletelemelek* az egyes ellátási formáknál:²

- *politikai rehabilitációs nyugdíj vagy szociálisellátás-kiegészítés* esetén az ellátás lényege, hogy az elszenvedett szabadsághatározás miatt nemcsak havi ellátásban lehetett részesülni, hanem szolgálati időként is elszámolható volt a szabadságelvonás ideje, de csak az szerezhetett jogosultságot, akinek *volt Magyarországon valamilyen nyugdíjszerű ellátása, amit ki lehetett egészíteni.*

² Az egyes ellátási formák részletesebb ismertetésére a későbbiekben kerül sor, itt csak a legfontosabb összefüggéseket emeltem ki.

- A jogalkotó szándéka itt egyértelműen az volt, hogy a sérelmet szenvedett személyek munkajogi és társadalombiztosítási helyzetét rendezze.
- *Nemzeti gondozási díjra* válhatott jogosulttá, aki a személyi kárpótlás körében meghatározott szabadságkorlátozást (például internálást) szenvedett el, és azzal összefüggésben meghatározott mértékű *egészségkárosodás* is érte. A jogalkotó itt további juttatásban kívánta részesíteni azokat, akiknek a szabadságkorlátozásukkal kapcsolatosan egészségük is károsodott.
 - *Szociális jellegű juttatásra* jogosult az a magyarországi lakóhellyel rendelkező magyar állampolgár, aki a reá irányadó öregségi nyugdíjkorhatárt betöltötte vagy rokkant, ha *Magyarországon 1945. január 1. és 1953. december 31. között rendőrhatalósági őrizet mellett munkatáborban fogva tartott volt, és egy évet elérő*, illetőleg azt meghaladó szabadságkorlátozást szenvedett el. *A jogalkotó célját talán egy alkotmánybírósági döntés foglalja össze legjobban:* „A rendelet megalkotásának oka az volt, hogy a jogalkotó észlelte: az emberek egy különösen sokat szenvedett csoportja anyagilag méltatlan körülmények között él (nyugellátása általában rendkívül alacsony, melynek egyik oka maga az elszenvedett sérelem, amely a szenvedéseken – és ezek egészségügyi hatásain – túl a hivatásában, életpályáján is visszavetette az érintett személyt, másik oka a magas életkor stb.) és megnehezült életkörülményeiken kívánt a juttatással javítani. Nem a sérelemért nyújt kárpótlást tehát, hanem olyan juttatást ad, amelynek célja, hogy az érintettek életkörülményein javítson a jogalkotó.”³

A kárpótlási törvény megalkotásakor a jogalkotó általános jelleggel próbálta a sérelmet elszenvedőket vagy hozzátartozóikat anyagi és erkölcsi rehabilitációban részesíteni, bár itt is csak a törvényben meghatározott és 30 napot meghaladó szabadságkorlátozás miatt lehetett kárpótlásban részesülni. A törvény ismert állampolgársági feltételeket, és tartalmazott bizonyos kizáró okokat is, de ezekkel együtt is kijelenthető, hogy a kárpótlás volt a legelterjedtebb és a legnagyobb számban igényelt ellátási forma, ezért jelen tanulmány a későbbiek során nagyobb részben ezzel foglalkozik, kisebb részben pedig a többi felsorolt juttatással.

³ 10/2003. (IV. 3.) AB-határozat

AZ INTERNÁLÁS ÉS KITELEPÍTÉS, MINT SZABADSÁGKORLÁTOZÁS A SZEMÉLYI KÁRPÓTLÁSI ELJÁRÁSOKBAN

Az 1992. évi XXXII. törvény

Az Országgyűlés az 1992. évi május 12-i ülésnapján 186 igen szavazattal, 37 ellenszavazat és 5 tartózkodás mellett elfogadta az életüktől és szabadságuktól politikai okból megfosztottak kárpótlásáról szóló 1992. évi XXXII. törvényt.⁴ A törvényt 1992. június 2-án hirdették ki a Magyar Közlöny 1992. évi 56. számában.⁵ Hivatkozott jogszabály a rendszerváltoztatás egyik nagy eredménye volt, mert ahogy a bevezető rendelkezések is tartalmazzák,⁶ a demokratikusan megválasztott Országgyűlés fontosnak tartotta, hogy a múlt rendszerekben sérelmet szenvedetteket erkölcsileg és anyagilag is kárpótolja. A későbbi személyi kárpótlást szabályozó törvények esetében kiindulási pontként ez a jogszabály szolgált, példaként említhető, hogy a jogosulti körök és a kárpótlásra jogosító sérelmek kijelölése, valamint a megítélhető kárpótlási módok kiválasztása, az eljárás rendjének meghatározása is itt került szabályozásra. A kérelmek jogvesztő beadási határideje a törvényben meghatározott kárpótlási jogcímek legnagyobb részénél (így a hivatkozott szabadságkorlátozások miatt is) 1994. március 15. volt.⁷ Kárpótlás járt a törvényben meghatározott esetekben az élet elvesztése, illetve a szabadság elvonása miatt.

Jelen tanulmány szempontjából kiemelendő, hogy az internálás és kitelepítés ideje alatt történt élet elvesztés miatt nem, de más szabadságelvonások mellett a törvény szerint kárpótlás járt a személyes szabadságot súlyosan, 30 napot meghaladóan korlátozó:

- magyar bíróság ítélete vagy magyar közigazgatási hatóság határozata alapján végrehajtott, zárt táborszerű fogvatartás (internálás, kényszermunka),
- közbiztonsági őrizet,

⁴ <https://www.parlament.hu/naplo34/200/2000275.html> (2020. augusztus 28.)

⁵ https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarKozlony_1992_027-058/?pg=952&layout=s (2020. augusztus 28.)

⁶ 1992. év XXXII. törvény bevezetése tartalmazza az alábbi szövegrészt: „Magyarország történetének elmúlt fél évszázadában a különböző jellegű megkülönböztetéseken alapuló törvénysértések mérhetetlen károkat okoztak az ország polgárainak, a legsúlyosabb esetekben az életüktől, túlnyomórészt a szabadságuktól és javaiktól történő megfosztás által.” Az 1. § pedig kimondja, hogy „Kárpótlás illeti meg e törvényben meghatározott esetekben azokat a személyeket, illetőleg hozzátartozóikat, akiket 1939. március 11. és 1989. október 23. között az életüktől vagy szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak”.

⁷ 1994. évi II. törvény a kárpótlás iránti kérelmek benyújtásának határidejéről és az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény módosításáról 1. §.

- kényszerlakhely kijelölés (kitelepítés),
- Magyarországnak a Párizsi Békeszerződésben rögzített határain kívül elszenvedett szabadságvesztés büntetés vagy zárt, táborszerű fogvatartás miatt.

Kárpótlásra szabadságelvonás miatt az életben lévő sérelmet elszenvedő személy, halála esetén az volt jogosult, aki a szabadságelvonás idején és a halálakor vele házasságban élt (a túlélő házastárs), de túlélő házastársnak minősült az a személy is, akivel a sérelmet szenvedett a szabadságelvonás megszűnését követően az első házasságot kötötte, és a halálakor vele házasságban élt.⁸ A jogosult választásától függően a kárpótlás járhatott kárpótlási jegyben vagy életjáradék formájában. A kárpótlás nagyságát több tényező is alakította, de a számítás alapja a szabadságkorlátozásban eltöltött idő volt. Amennyiben az elszenvedett szabadságkorlátozás rövid időtartamú volt, a kárpótlás egyszeri, forintban történő kifizetés (átalány jellegű) volt.

STATISZTIKAI ÖSSZEFOGLALÓ

Az előzőekben hivatkozott szabadságkorlátozásokhoz kapcsolódó kérelmekre vonatkozó legfőbb statisztikai számok az alábbi táblázatokba foglalhatók össze.⁹

⁸ A jogosulti körök kialakításáról a törvény parlamenti vitája során a Kormány nevében felszólaló dr. Balsai István igazságügy-miniszter szavait érdemes felidézni: „[...] Ismételtten szeretném hangsúlyozni, hogy a kárpótlás középpontjában természetesen a sértett, áldozat személye áll, de az életjáradék számításánál itt is ki kellett egészíteni egy másik szemponttal, annak a személynek a szempontjaival, akik vele együtt vállalták a megpróbáltatást. Ez pedig a házastárs. Így a házastárs kárpótlására a már nem élő sértett esetén mód és lehetőség van, mégpedig olyan kedvező módon, hogy a javaslat szerint a ténylegesen sérelmet szenvedett szerint kell a számítást elvégezni, és ezután az egyébként folyósítandó összeg fele összege erejére tarthat igényt a túlélő házastárs.” <https://www.parlament.hu/naplo34/170/1700025.html> (2020. május 28.)

⁹ A szerző 2020. augusztus 18-án közérdekű adatigényléssel fordult Budapest Főváros Kormányhivatalához, amely mint kárpótlási hatóság rendelkezik a kárpótlási eljárások során keletkezett adatokkal. A közérdekű adat megismerésére irányuló igényt a BFKH BP/0501/00094-4/2020. iktatószámú, 2020. szeptember 17-én kelt levelével (a továbbiakban: a kárpótlási hatóság által rendelkezésre bocsátott közérdekű adatok, 2020.) teljesítette, és rendelkezésre bocsátotta a vonatkozó adatokat. Fenti, illetve a későbbiekben részletezett kimutatások ezen adatigénylés teljesítését követően először kerülhetnek ebben a formában a nyilvánosság elé.

Jogcím	Elutasító döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntésű határozatok (db)	
			Saját jogon	Túlélő házastárs jogán
Internálás	6563 (-)	9290 (6777)	Életjáradék	Életjáradék
			1390 (1031)	589 (494)
			Kárpótlási jegy 4213 (3135)	Kárpótlási jegy 1422 (1202)
			Egyösszegű forintkifizetés 1739 (958)	Egyösszegű forintkifizetés 216 (163)

Jogcím	Elutasító döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntésű határozatok (db)	
			Saját jogon	Túlélő házastárs jogán
Kitelepítés	2200 (-)	10627 (10308)	Életjáradék	Életjáradék
			1593 (1572)	246 (245)
			Kárpótlási jegy 6959 (6846)	Kárpótlási jegy 929 (922)
			Egyösszegű forintkifizetés 936 (764)	Egyösszegű forintkifizetés 36 (31)

Jogcím	Elutasító döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntésű határozatok (db)	
			Saját jogon	Túlélő házastárs jogán
Közbiztonsági őrizet	812 (-)	3024 (3011)	Életjáradék 435 (432)	Életjáradék 215 (215)
			Kárpótlási jegy 1254 (1249)	Kárpótlási jegy 461 (460)
			Egyösszegű forintkifizetés 585 (582)	Egyösszegű forintkifizetés 161 (159)

Jogcím	Elutasító döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntésű határozatok (db)	
			Saját jogon	Túlélő házastárs jogán
Egyéb, zárt táborszerű fogvatartás	831 (-)	257 (62)	Életjáradék 28 (6)	Életjáradék 7 (2)
			Kárpótlási jegy 177 (39)	Kárpótlási jegy 13 (3)
			Egyösszegű forintkifizetés 40 (14)	Egyösszegű forintkifizetés 1 (0)

Jogcím	Elutasító döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntések száma (kérelem db)	Helyt adó döntésű határozatok (db)	
			Saját jogon	Túlélő házastárs jogán
Magyarország határain kívüli elszervezett szabadságvesztés büntetés vagy zárt, táborszerű fogvatartás	1172 (-)	187 (53)	Életjáradék 32 (12)	Életjáradék 6 (2)
			Kárpótlási jegy 103 (18)	Kárpótlási jegy 20 (4)
			Egyösszegű forintkifizetés 25 (17)	Egyösszegű forintkifizetés 1 (0)

Fenti táblázatokhoz kapcsolódó magyarázatok, következtetések:¹⁰

- Az adatszolgáltatás alapja a benyújtott kérelem és az azokban szereplő jogcímek, továbbá az ezekhez a jogcímekhez kapcsolható határozatok, tehát a táblázat azt mutatja meg, hogy hány kérelem volt, amelyekben a fenti jogcímek szerepeltek, és e kérelmek kapcsán hány döntés született akár helyt adó volt, akár elutasító.
- Egy kérelem esetén több helyt adó döntés is születhetett, például: olyan esetben, ha jogorvoslati eljárás során újabb, korábban el nem bírált időszakot kellett elfogadni, de akkor is előfordulhatott ilyen, ha az eredeti igénylő elhunyt és örökös-

¹⁰ Az itt felsorolt és a későbbi táblázatokhoz fűzött magyarázatok köre bizonyára nem teljes körű, hiszen sok szempontból megvilágítható a téma, csak az általam legfontosabbnak vélt összefüggéseket rögzítettem.

- sei folytatták az eljárást, és több örökös esetén több határozat került kibocsátásra egy ügyben.
- Mivel jelen tanulmány célja a II. világháborút követő internálások és kitelepítések, továbbá azzal „rokonságot mutató” sérelmek miatti kárpótlási rendszer bemutatása, szükséges volt a kommunista időszakban elszenvedett szabadságkorlátozásokat elválasztani, kiemelni a világháborút megelőző hasonló jellegű sérelmek közül. A szétválasztásra nem találtam jobb szempontot, mint időbeli határt húzni. Ennek lett az eredménye, hogy a táblázatokban szereplő, zárójel nélküli, önállóan álló számok, valamennyi, ezekhez a jogcímekhez kapcsolódó, II. világháború alatti és azt követő időszakban elszenvedett sérelmeket fedik le, a zárójelben lévő számok pedig ezek közül olyan kérelmeket, határozatokat takarnak, ahol a szabadságkorlátozás kezdő ideje 1945. május 9. vagy későbbi időpont. Az elutasító döntések esetén ilyen megosztásra nincs lehetőség, mivel a szabadságkorlátozás időpontja ezeknél az ügyeknél sok esetben nem került rögzítésre.
 - Közbiztonsági őrizet jogcímén az 1956-ot követően közbiztonsági őrizetbe helyezett személyek igényelhetek kárpótlást (erre jogi alapot a közbiztonsági őrizetről szóló 1956. évi 31. törvényerejű rendelet nyújtott). A szakirodalom¹¹ megegyezik abban, hogy főbb vonalakban ez a szabadságkorlátozás megegyezik az internálással, csak időbeliség tekintetében van különbség.¹² Mivel a címben szereplő, az internálással ilyen szoros „rokonságot” mutató szabadságkorlátozásról van szó, fontosnak tartottam itt is, és a későbbiek során is bemutatni ezt a jogcímet és a hozzá kapcsolható adatokat.
 - Egyéb, zárt táborszerű fogvatartás jogcímén jellemzően olyan magyarországi németek kaptak kárpótlást, akik az áttelepítésük/kitelepítésük idején hosszabb ideig átmeneti helyen tartottak fogva, például: az Apponyi család Lengyeliben lévő kastélyában létrehozott internálótáborban fogvatartottak.
 - Magyarország határain kívüli elszenvedett szabadságvesztés büntetés vagy zárt, táborszerű fogvatartás jogcímén többnyire olyan délvidéki magyarok kaphattak

¹¹ A közbiztonsági őrizet intézménye kapcsán felhasznált szakirodalom: BANK Barbara: És újra nyitnak a táborok... A közbiztonsági őrizet intézménye 1956 és 1960 között. In: *1956: erőszak és emlékezet*. Szerk. MÜLLER Rolf – TAKÁCS TIBOR – TULIPÁN ÉVA. Budapest, Jaffa, 2017. 165–177. – M. KISS Sándor – KAHLER Frigyes: *Segédkönyv az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének középiskolai tanításához*. Budapest, Korona, 2019. – ZINNER Tibor: Egy részleges kegyelem hátteréhez. *História*, 1992/1. 22–24.

¹² A közbiztonsági őrizet a részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonsági őrizet megszüntetéséről szóló 1960. évi 10. törvényerejű rendelet 5.§-a alapján szűnt meg.

kárpótlást, akik a jugoszláv internálótáborok foglyai voltak a II. világháborút követően.¹³

- Amennyiben valaki több jogcímen is kapott kárpótlást, például: internált majd kitelepített is volt, mindkét jogcímnél szerepel a fenti táblázatokban.

TOVÁBBI KÁRPÓTLÁSI CÉLÚ JUTTATÁSOK

A tanulmány elején ismertetésre került, hogy a jogalkotó a kárpótlási törvény mellett miért alkotott több eltérő, célját tekintve alapvetően kárpótlási, de ugyanakkor más (szociális) szempontú jogszabályokat. Valamennyi juttatás célja az elszenvedett kár valamilyen pótlása volt, de ezek a pénzbeli ellátások a kárpótlási törvényektől eltérő jogszabályok alapján járhattak más vagy hasonló szabadságkorlátozások miatt, mint a kárpótlás, eltérő eljárás során bírálták el az ügyeket, más volt a juttatás formája (a kárpótlási jog klasszikusan csak a kárpótlásnál fordult elő).

A 267/2000. (XII. 26.) Korm. rendelet alapján járó szociális jellegű juttatást a nyugdíjfolyósító szervnél lehetett kérelmezni, nem a kárpótlási hatóságtól, az iratanyag is eltér a kárpótlási iratanyagtól és az azt keletkeztető szervezetnél található. A korábban vázolt kárpótlási iratanyag és a politikai rehabilitációs nyugdíjügyek, valamint a nemzeti gondozási kérelmek viszont teljes egészében a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár őrizetében vannak.¹⁴

POLITIKAI REHABILITÁCIÓS NYUGDÍJ-KIEGÉSZÍTÉS

A kommunista időszakban politikai okból elszenvedett szabadságelvonnások miatt, így az internálás és a kitelepítés miatti szabadságvesztések esetén is, nemcsak kárpótlást, hanem úgynevezett politikai rehabilitációs nyugdíj- vagy szociálisellátás-kiegészítést is lehetett igényelni, az 1945 és 1963 között törvénysértő módon elítéltek, az 1956-os forradalommal és szabadságharccal összefüggésben elítéltek, valamint a korábbi nyugdíjsökkentés megszüntetéséről, továbbá az egyes személyes szabad-

¹³ Hivatkozott példákkal (sváb internáltak, délvidéki magyarok tragikus sorsa) a szerző előbb mint hatósági ügyintéző, majd mint vezető többször találkozott az ügyintézők során.

¹⁴ A *Magyar Közlöny* 2015. évi 150. számában került közzétételre a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény módosításáról szóló 2015. évi CLIV. törvény, illetve a VERITAS Történetkutató Intézet létrehozásáról szóló 373/2013. (X. 25.) Korm. rendelet módosításáról szóló 298/2015. (X. 14.) Korm. rendelet, amely ezt elrendelte.

ságot korlátozó intézkedések hatálya alatt állt személyek társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről szóló 93/1990. (XI. 21.) Korm. rendelet alapján.

Az elszenvedett sérelem miatt nemcsak havi pénzbeli kiegészítésben lehetett részesülni, hanem szolgálati időként is elszámolható volt a szabadságelvonás ideje.¹⁵ Ellátásra jogosult volt sérelmet elszenvedő vagy özvegye, élettársa, vagy a sérelmet szenvedett személy után hozzátartozói nyugellátásban vagy hozzátartozói baleseti nyugellátásban részesülő személy, de csak az részesülhetett ilyen juttatásban, aki rendelkezett Magyarországon valamilyen nyugdíjszerű ellátással. A kérelmeket a kárpótlási hatóság bírálta el. A jogszabály alapján több jogcímen is lehetett juttatást igényelni, de jelen tanulmány szempontjából kiemelendő, hogy azon sérelmet szenvedett után lehetett kérelmezni az ellátást,

- akit 1945. január 1-je és 1953. december 31-e között rendőrhatósági őrizetben fogva tartottak (internált),
- akit 1945. január 1-je és 1953. december 31-e között tartózkodási helyéről, illetőleg Magyarország meghatározott részéből kitiltottak és rendőrhatósági felügyelet alá helyeztek (kitelepített),
- akit internálás, illetőleg kitelepítés céljából őrizetbe vettek, akkor is, ha az internálásra, kitelepítésre nem került sor,
- akit az 1956. évi 31. törvényerejű rendelet alapján közbiztonsági őrizetben tartottak.

A személyi kárpótlási eljárásoktól még az is megkülönbözteti ezt a juttatást, hogy jelenleg is lehet igényelni.¹⁶ Az e sérelmekhez kapcsolható kérelmekre vonatkozó legfőbb statisztikai számok az alábbi táblázatokba foglalhatók össze:¹⁷

¹⁵ *Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989–1998.* Szerk. PETRI Edit. Budapest, Napvilág, 1998. 28.

¹⁶ A totalitárius diktatúrák áldozatai társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről szóló egyes kormányrendeletek módosításáról 236/2017. (VIII. 18.) Korm. rendelet 1. §-a alapján.

¹⁷ A kárpótlási hatóság által rendelkezésre bocsátott közérdekű adatok, 2020.

Jogcím	Kérelmek összesen	Elutasító döntés	Hatósági igazolás	Hatósági bizonyítvány	Összesített hatósági bizonyítvány
					(Jogcím db)
<i>Internált</i>	9980 (-)	1535 (-)	Sérelmet szenvedett javára 115 (101)	Sérelmet szenvedett javára 177 (122)	Sérelmet szenvedett javára 6140 (4918)
			Házastársi jogon 9 (9)	Házastársi jogon 11 (9)	Házastársi jogon 1925 (1680)
			Volt házastárs jogán 0	Volt házastárs jogán 1 (1)	Volt házastárs jogán 42 (34)
			Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 5 (2)
			Más hozzátartozó jogán 8 (8)	Más hozzátartozó jogán 0	Más hozzátartozó jogán 10 (9)
<i>Kitelepített</i>	11739 (-)	1630 (-)	Sérelmet szenvedett javára 132 (131)	Sérelmet szenvedett javára 1029 (1013)	Sérelmet szenvedett javára 7740 (7573)
			Házastársi jogon 8 (8)	Házastársi jogon 12 (11)	Házastársi jogon 1139 (1130)
			Volt házastársi jogon 0	Volt házastársi jogon 0	Volt házastársi jogon 25 (25)
			Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 2 (2)
			Más hozzátartozó jogán 5 (5)	Más hozzátartozó jogán 0	Más hozzátartozó jogán 14 (14)

Jogcím	Kérelmek összesen	Elutasító döntés	Hatósági igazolás	Hatósági bizonyítvány	Összesített hatósági bizonyítvány
<i>Internálás vagy kitelepítés miatt őrizetbe vett</i>	1927 (-)	138 (-)	Sérelmet szenvedett javára 3 (1)	Sérelmet szenvedett javára 77 (35)	Sérelmet szenvedett javára 1643 (795)
			Házastársi jogon 1 (0)	Házastársi jogon 0	Házastársi jogon 64 (34)
			Volt házastárs jogán 0	Volt házastárs jogán 0	Volt házastárs jogán 0
			Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 1 (1)
			Más hozzátartozó jogán 0	Más hozzátartozó jogán 0	Más hozzátartozó jogán 0
<i>Közbizton- sági őrizet</i>	4243 (-)	402 (-)	Sérelmet szenvedett javára 3 (3)	Sérelmet szenvedett javára 116 (116)	Sérelmet szenvedett javára 2848 (2848)
			Házastársi jogon 1 (1)	Házastársi jogon 3 (3)	Házastársi jogon 842 (842)
			Volt házastársi jogon 0	Volt házastársi jogon 0	Volt házastársi jogon 18 (18)
			Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 2 (2)
			Más hozzátartozó jogán 0	Más hozzátartozó jogán 0	Más hozzátartozó jogán 8 (8)

Jogcím	Kérelmek összesen	Elutasító döntés	Hatósági igazolás	Hatósági bizonyítvány	Összesített hatósági bizonyítvány
<i>Internálva, kitelepítve</i>	2778 (-)	959 (-)	Sérelmet szenvedett javára 33 (0)	Sérelmet szenvedett javára 64 (4)	Sérelmet szenvedett javára 1524 (15)
			Házastársi jogon 0	Házastársi jogon 1 (0)	Házastársi jogon 176 (2)
			Volt házastársi jogon 1 (0)	Volt házastársi jogon 0	Volt házastársi jogon 18 (0)
			Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 0	Élettárs jogán 1 (0)
			Más hozzátartozó jogán 0	Más hozzátartozó jogán 0	Más hozzátartozó jogán 1 (0)

Fenti táblázatokhoz kapcsolódó magyarázatok, következtetések:

- Az adatszolgáltatás alapja a meghozott döntés, illetve az abban szereplő jogcímek (ellátásra jogosító sérelmek, szabadságkorlátozások), így a táblázatok megmutatják, hogy hány döntés volt, amelyekben a tanulmány szempontjából releváns jogcímek szerepeltek, akár helyt adó volt, akár elutasító.
- A pozitív tartalmú, a kérelemnek helyt adó döntés neve nem határozat lett. Három kategória létezett ebben a körben: 1.) *összesített hatósági bizonyítványt* kaptak azok, akik rendelkeztek itthon valamilyen nyugdíjszerű ellátással, az ő esetükben a megítélt pénzösszeggel egészült ki a havi nyugellátásuk, és növekedett a alapnyugdíj alapját képező szolgálati idejük a szabadságkorlátozás idejével; 2.) *hatósági bizonyítványt* azok személyek kaptak, akik a kérelem elbírálásakor még nem rendelkeztek itthon nyugdíjszerű ellátással, így ők ekkor nem kaptak anyagi kiegészítést; 3.) *hatósági igazolás* azok részére került kibocsátásra, akik nem rendelkeztek semmilyen itthon szerzett nyugdíjszerű ellátással, így anyagi kompenzációban sem részesültek, „csak” elismerték a szabadságkorlátozásban töltött idejüket. Amennyiben a hatósági bizonyítvánnyal vagy hatósági igazolással rendelkező igénylők a későbbiek során szereztek valami-

lyen nyugellátást Magyarországon, őket is megillette a továbbiakban az anyagi juttatás, illetve a szolgálati idő kompenzációs számítása.

- Azért, hogy elválasztható legyen a kommunista időszakban és azt megelőzően elszenvedett hasonló elnevezésű, tárgyú szabadságkorlátozás, szükséges volt itt is egy időhatár alapján megbontani a jogcímeket. Ennek lett az eredménye, hogy a táblázatokban szereplő, zárójel nélküli, önállóan álló számok, valamenynyi, ezekhez a jogcímekhez kapcsolódó, II. világháború alatti és azt követő időszakban elszenvedett sérelmeket lefedik, a zárójelben lévő számok pedig ezek közül olyan kérelmeket, határozatokat takarnak, ahol a szabadságkorlátozás kezdő ideje 1945. május 9. vagy későbbi időpont. Az elutasító döntések esetén ilyen megosztásra nincs lehetőség, mivel a szabadságkorlátozás időpontja ezeknél az ügyeknél nem került rögzítésre.
- Ha valaki több jogcím miatt is jogosult volt a juttatásra, a szabadságelvonásban töltött időket egy összesített hatósági bizonyítványba foglalták, és az ellátás összege ehhez az összesített időhöz igazodott.
- Az utolsó táblázatban szereplő „internálva, kitelepítve” megnevezésű jogcím a számokból is láthatóan nem a II. világháborút követő szabadságkorlátozások közé tartozik, azért került mégis bemutatásra, mivel elnevezéséből fakadóan könnyen összetéveszthető a későbbi, hasonló elnevezésű és jelen tanulmányban bemutatásra kerülő szabadságkorlátozásokkal. Minden bizonnyal itt a 74/1991. (VI. 10.) Korm. rendeletben meghatározott internálások és kitelepítések miatti igények szerepelnek, amelyek egyértelműen 1938 és 1945 között elszenvedett sérelmek.¹⁸

NEMZETI GONDOZÁSI DÍJ

Már az 1992. évi XXXII. személyi kárpótlási törvény parlamenti vitájában is elhangzott, hogy azok részére, akik a szabadságelvonással kapcsolatban maradandó fogyatékoságot vagy súlyos egészségkárosodást szenvedtek el, részükre további juttatást kell megállapítani.¹⁹ Később a személyi kárpótlási törvénybe is beemelték ezt

¹⁸ 74/1991. (VI. 10.) Korm. rendelet az 1938–1945 közötti időszakban faji vagy nemzetiségi hovatarozás, illetőleg a náciizmus elleni magatartásuk miatt deportált, munkaszolgálatot teljesített vagy egyéb személyes szabadság korlátozása alatt állt személyek társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről 1. § (1) bekezdés d) pontja.

¹⁹ *Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989–1998*. Szerk. PETRI Edit. Budapest, Napvilág, 1998. 117–122.

a rendelkezést.²⁰ Ez lett az úgynevezett nemzeti gondozási díj, amelynek részletszabályait külön jogszabályban, az *1992. évi LII. törvényben kerültek meghatározásra*. E kérelmeket is a kárpótlási hatóság bírálta el. Nemzeti gondozási díjra irányuló igényeknek jogvesztő beadási határideje volt: 2012. március 30. Ilyen juttatást összesen 3523 esetben kaptak az arra jogosultak,²¹ de hogy ebből hány eset kapcsolódik a tanulmányban szereplő szabadságkorlátozásokhoz, ahhoz a teljes iratanyag feldolgozása szükséges.

267/2000. (XII. 26.) KORM. RENDELET

A jogszabály alapján több szabadságkorlátozás²² miatt is havi juttatásban²³ lehetett részesülni. Témánk szempontjából kiemelendő, hogy a jogszabály 2000. december 26. és 2001. december 27. közötti állapota alapján az volt jogosult a juttatásra, aki „Recsken, zárt táborszerű körülmények között rendőrhatósági őrizetben fogva tartott volt”, és három évet elérő, illetőleg azt meghaladó szabadságvesztést vagy szabadságkorlátozást szenvedett el. Mivel a kommunizmus idején zárt táborszerű fogvatartás nem csak Recsken volt, így joggal merült fel a szabályozás diszkriminatív jellege. Ezt érzékelte a jogalkotó, és változtattak a jogszabály e rendelkezésén.²⁴ A „Magyarországon 1945. január 1. és 1953. december 31. között rendőrhatósági őrizet mellett munkatáborban fogva tartott volt” szövegrész került a jogszabályba, a változtatás 2001. december 28-tól volt hatályos, és ma is így szerepel a jogszabályban.

²⁰ 1992. évi XXXII. törvény az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról 20. §.

²¹ <http://igazsagugyhivatal.gov.hu/download/0/a8/71000/K%C3%A1rp%C3%B3tl%C3%A1si%20statisztika%201990-2015.pdf> (2018. november 14.)

²² A juttatásra jogosult lehet jelenleg a rendőrhatósági őrizet mellett munkatáborban fogvatartotton kívül, akinek az elítélése az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról rendelkező 1989. évi XXXVI. törvény, vagy az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések orvoslásáról rendelkező 1990. évi XXVI. törvény alapján semmis, vagy akit 1944. október 1-jét követően a Szovjetunióba kényszermunkára elhurcoltak, ld. 267/2000. (XII. 26.) Korm. rendelet 1. § (1) bekezdése.

²³ A juttatás az elszendvedett szabadságkorlátozás időtartamához igazodik, sávosan emelkedően. A tanulmány írásakor annak a sérelmet elszendvedőnek a juttatása, akinek a szabadságkorlátozása a három évet elérte, de az öt évet nem érte el, havonta 40 000 forint. Korábban ugyanezen időtartamú szabadságelvonás miatt a juttatás havi összege a kezdetekkor 20 000 forint, míg 2013. március 9. és 2014. január 1. között 30 000 forint volt, ld. 267/2000. (XII. 26.) Korm. rendelet 3. § (1) bekezdése.

²⁴ 314/2001. (XII. 28.) Korm. rendelet az egyes, tartós időtartamú szabadságelvonást elszendvedettek részére járó juttatásról szóló 267/2000. (XII. 26.) Korm. rendelet módosításáról.

Juttatásra jogosult volt a sérelmet elszenvedő, halála esetén túlélő házastársa igényelhetette azt. Az ellátás viszont csak akkor járt, ha a szabadságelvonás ideje a 3 évet meghaladta, ebben a jogszabály 2013-as módosításakor történt változás, mivel 2013. május 1-től úgy módosult a jogszabály, hogy ha a sérelmet elszenvedő kérelmezi az ellátását az ő esetében az 1 évet elérő vagy azt meghaladó szabadságvesztést is ellátásra jogosított már. Túlélő házastárs csak akkor volt továbbra is jogosult az ellátásra, ha a sérelmet szenvedett szabadságkorlátozásának ideje a három évet elérte vagy meghaladta.

A kérelmeket a nyugdíjfolyósító szervhez kellett benyújtani. A kérelmek az adott ügyfélhez tartozó nyugdíjügybe kerültek besorolásra. Mivel ugyanolyan időtartamú, más szabadságelvonások miatt is lehetőséget biztosított a jogszabály a juttatásra, a helyt adó határozatok alapja az elszenvedett sérelem ideje lett, így önállóan, csak a rendőrhatósági őrizet mellett munkatáborban fogvatartottak ügyei sajnos nem vizsgálhatók.²⁵

A VONATKOZÓ KÁRPÓTLÁSI IRATOK

Fentiek alapján megállapítható, hogy a 267/2000. (XII. 26.) Korm. rendelethez sorolható kérelmek iratanyagai nem képeznek önálló csoportú irategyüttest. Ezzel ellentétben a kárpótlással, a nyugdíj-kiegészítéssel, valamint a nemzeti gondozással foglalkozó kérelmek szervesen összetartozó iratok. A teljes irategyüttes egy helyen, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban található. Ha egy igénylőnek többfajta kérelme volt, azok fizikálisan is egybe lettek rendezve, és vonalkódos azonosítást kaptak. Jelen fejezet címe „a vonatkozó kárpótlási iratok”, de fenti sajátosságok miatt a továbbiakban részletezett irattípusok mindhárom esetkorre vonatkozathatók, így a kárpótlási megnevezés itt gyűjtőnévként kezelendő.

Általánosságban kijelenthető, hogy ezek az ügyek mind kérelemre indultak, tehát azok az iratok találhatóak benne, amit az ügyfél becsatolt, illetve a hatósági eljárás állomásait tükröző dokumentumok. Valamennyi ügyben minimálisan megtalálható irattípusok a következők:²⁶

1. Kérelem, adatlap:

A kérelmen mindig feltüntetésre kerülnek a kérelmező és a sérelmet szenvedett személyes adatai, és az esetek legtöbbségénél megtalálható az elszenvedett sérelem hosszabb-rövidebb leírása, ismertetése.

²⁵ Magyar Államkincstár–Nyugdíjfolyósító Igazgatóság 2018 februárjában és 2020 nyarán adott szóbeli tájékoztatása alapján.

²⁶ A történeti kutatás szempontjából legfőképpen az első három kategória válhat érdekessé: a kérelem maga, a sérelem elszenvedésnek dokumentumai, és a rokonai kapcsolat igazolásai.

2. Az elszenvedett sérelmet igazoló iratok:

Az elszenvedett sérelemhez kapcsolódó dokumentumok három részre oszthatóak aszerint, hogy valamely korabeli okirattal (akár eredeti formában benyújtott) akarták a sérelmet igazolni, vagy más szervezet, intézmény által kiadott igazolással, illetve tanúval vagy saját nyilatkozattal.²⁷

Korabeli dokumentumok:

- kitelepítést elrendelő véghatározat;
- kitelepítést megszüntető határozat;
- internálásról szóló véghatározat;
- internálás megszüntetéséről szóló határozat;
- internálótáborból történt szabaduláskor kitöltött lakcímkijelentő;
- internálótáborból történt szabaduláskor aláírt titoktartási nyilatkozat;
- internáltak nyilvántartó kartonjai;
- közbiztonsági őrizetbe helyezésről szóló határozat;
- utazási igazolvány;
- fotók, korabeli napilapok kivonatai;
- iskolai bizonyítvány (például: a hortobágyi kitelepítettek esetén a gyermekkorúak ott tartózkodását igazolta);
- munkakönyv;
- társadalombiztosítási okirat;
- a kárpótlási folyamat előtti időkből származó önéletrajz.

Más intézmények, szervezetek, által kiadott igazolások:

- Magyar Politikai Foglyok Szövetségének (POFOSZ) igazolása,
- Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) igazolása,
- Recski Szövetség igazolása,
- Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesületének igazolása,
- Történelmi Hivatal okiratai,
- Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának (ÁBTL) dokumentumai,
- Belügyminisztérium igazolásai,
- levéltári igazolások,
- A kárpótlási hatóság mellett működő Társadalmi Kollégium állásfoglalása.

²⁷ A felsorolt iratok listája bizonyosan nem teljes, csupán azok a példák kerültek felsorolásra, amelyekkel a szerző az iratkeletkeztető kárpótlási hatóságoknál előbb hatósági ügyintézőként, majd vezetőként biztosan találkozott.

Nyilatkozatok:

- A kérelmet benyújtó személy nyilatkozata, amely jellemzően egyedüliként nem volt elég a sérelem elszenvedésének igazolására, de értékes forrásanyag lehet a téma kapcsán. A nyilatkozatok típusa nagyon széles körű: a pár sorostól egészen a hosszú oldalakon leírt visszaemlékezésig minden megtalálható.
- Tanúnyilatkozat, amely legjobban akkor volt hasznosítható, ha olyan személyek írták alá, akiknek személyes, közvetlen tapasztalataik voltak az elszenvedett sérelemről.

3. A sérelmet elszenvedő személyhez fűződő rokoni kapcsolatot igazoló okiratok:

- születési anyakönyvi kivonat, keresztlevél;
- házassági anyakönyvi kivonat, házasságlevél;
- halotti anyakönyvi kivonat, holtta nyilvánító okirat;
- személyi igazolvány, útlevél;
- örökbefogadási határozat;
- névváltoztatási határozat;
- hagyaték átadó végzés;
- öröklési bizonyítvány.

4. Hatósági iratok:

a konkrét kérelemhez kapcsolódó hatósági ügy dokumentumai: például hiánypótlási felhívás, határozat, hatósági bizonyítvány.

ÖSSZEGZÉS

Bízom abban, hogy tanulmányommal teljes képet adtam arról, hogy a rendszerváltoztatást követően a jogalkotás és a jogalkalmazás mit próbált tenni azért, hogy a II. világháború utáni kommunista diktatúra jogsértéseit elszenvedő áldozatok anyagi, illetve erkölcsi rehabilitációban részesüljenek. Fontos azonban megjegyezni, hogy tökéletes, mindenki igényeit kielégítő rendszer nem létezik, így a kárpótlási rendszer sem volt az. Mára a kárpótlás örökségeként az összegyűlt iratanyag tudományos szintű feldolgozása az új feladat, így állítva emléket a sok szenvedést, nélkülözést megélt, szabadságuktól megfosztott embereknek.

